

DİN FELSEFESİ - FELSEFE

AYHAN BIÇAK*

ÖZ

Din Felsefesi- Felsefe başlıklı bu metinde tartışılan üç temel konu sırasıyla şunlardır: 1. Felsefeden ne anlaşıldığı ele alınmakta ve düşünce tarzı olarak felsefenin sahip olduğu nitelikler değerlendirilmektedir. Felsefenin felsefe dışı alanlarla ilişkileri üzerinde durulmaktadır. 2. Din felsefesinin ne anlama geldiği ve Tanrı ile dinin felsefede hangi bağlamlarda araştırma konuları yapıldıkları konu edinilmektedir. Son iki yüz yıldır devam eden din felsefesi konularının neler oldukları dile getirilmektedir. Ayrıca Türkiye gerçeğinden hareketle 21.yüzyılda din felsefesi konularının neler olabileceğine ilişkin bir liste sunulmaktadır. 3. Din felsefesi konusu olarak dinin yapısını belirleyen unsurların neler olduğu tartışılmaktadır. Bu bağlamda dinin dayandığı ilkeler kısaca yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Bilgelik, Tanrı, Dua, Din, Değer, Şüphe, Güvenlik, İlkeler.

GİRİŞ

Din Felsefesi-Felsefe başlıklı konuşma daveti, son yıllarda fazlasıyla uğraştığım, felsefenin yapısı, sorunları, Türkiye’de felsefenin durumu ve eleştirisi konularındaki araştırmalarım nedeniyle beni çok memnun etmiştir. Türkiye’de felsefenin eleştirisi araştırmalarında, İslam düşüncesiyle ilgilenenlerin felsefe anlayışlarının ne olduğuna karar vermekte tereddütler yaşıyorum. Doğrudan ilgili olmamakla birlikte sizlerle bazı teorik düşünce sorunlarını tartışmak ufkumu genişletecektir.

Toplum olarak, dev bir tarihe, mükemmel bir inanca, güçlü bir devlete sahipken, yüzyıl önce, bin yıldır savaştığımız rakiplerimize yenilmenin ezikliğini hâlâ yaşıyoruz. Yaklaşık iki yüz elli yıl önce toplumsal sorunların üstesinden gelmek için kurumlarımızdan başlayarak kendimizi dönüştürmemize rağmen istenilen noktaya gelinememiştir. Bana göre sorunların altından kalkamayışımızın temel nedenlerinden biri sorunları teorik temellerde açıklayıp çözüm modelleri geliştiremememizdir. Kültür ve doğa bilimlerinde, tarihçilikte özellikle de düşünce tarihçiliğinde ve felsefede zayıf kaldığımızdan ait olduğumuz toplumun temel sorunlarını teorik temelde araştırıp tartışamadık. Aşağıda belirteceğim şekilde yüzlerce kişinin felsefe yapması ve binlerce kişinin bilimi kavrayıp gereği gibi kullanması toplumumuzu umut ettiği seviyelere ulaştırmanın temelini oluşturacağını düşünüyorum.

Bu çalışmada, felsefe ile din felsefesi kısaca tanıtılmakta ve din felsefesinin alanını temsil eden *din* kavramı ile ilgili Dinin Yapısı başlığı altında açıklama denemesinde bulunmaktadır.

1. FELSEFE

Bilgelik ve felsefe olmak üzere iki büyük düşünce tarzı ve iki evren tasavvuru vardır. Bunlar bir çok açıdan birbirlerini desteklerken farklı ilkelerden hareket ederler.

1.1. Bilgelik Temelli Düşünce

Bilgelik temelli düşünce tarzı¹ ve ona bağlı olan bilgelik temelli evren tasavvuru insanlığın başlangıcından bu yana varlığını sürdürmektedir. Bilgelik, hakikatin insanlığa verildiğini, insanların verili olan hakikati anlayıp ona göre yaşaması gerektiğini, yaşama tarzlarında da ahlak ile dinin belirleyici olduğunu kabul eder. Tanrı'nın varlığı, evrenin kuruluşu, dünyanın yaşanılır olması, insanın ortaya çıkışı, insanın yaşama tarzı, ölüm ve sonrası hakkındaki düşünceler evren tasavvurunu oluşturmaktadırlar. Bilgelik temelli evren tasavvurları büyük ölçüde dini bakış açısıyla oluşturulduğundan kültürel yapıdaki her şey dini görünüme sahiptir. Kurucu ilk ataya ve toplumda yaşanan her geleneğe sıkı sıkıya bağlılık esastır. Bu anlayışta değişme bozulma olarak algılandığından mümkün olduğunca değişmelere karşı konulmuştur.

1.2. Felsefe Temelli Düşünce

Felsefenin yapısını² anlamak için, onun kökenini, tanımını, konusu, kabulleri, bilgi türü, yöntem unsurları ve felsefe yapmanın ne demek olduğu konusunda düşüncelerimiz olmalıdır.

Felsefenin Ortaya Çıkışı: Felsefe, bilgelik temelli evren tasavvurundaki yetersizlikleri ve tutarsızlıkları tartışarak oluşmuştur. Esas kaygı, insanın kendini açıklamak için kullandığı bilgilerin **güvenilirliklerinin** tartışılması ve güvenilir bilgilere ulaşmaktır. Eldeki bilgilerin güvenilir olup olmadıkları alana ilişkin tartışmalarda özellikle de araştırmalarda ortaya çıkmaktadır. Güvenilir bilgilere ulaşma çabaları felsefi düşünce tarzını meydana getirmiştir.

Tanım: Felsefe, her hangi bir konunun kişi tarafından eleştirel bir şekilde araştırılıp, konunun, ilkelerini, kavramlarını, süreçlerini, amaçlarını, sorularını, sorunlarını, konu hakkında diğer düşüncelerin eleştirilerini birbirleriyle ilişkilendirilerek konunun yeniden kurulmasıdır.

Felsefi Düşünce Tarzı'nın Temel Kabulü: *Sahip olduğumuz bütün bilgiler ya eksiktir, ya hatalıdır ya da yanlıştır; "benimkiler de dahil"*. Bu kabul iki sonucu ortaya çıkarmaktadır:

1. Şüphe felsefeyi oluşturan temel ilkelere biridir. Felsefeci olmak isteyen kişi şüphe ve eleştiri ilk adım olarak öğrenmelidir.

2. Bilgi birikimimiz arttıkça, doğru sandığımız bilgi ve düşünceler değişmektedir. Sahip olduğumuz bilgilerin hakikat ya da doğru olduklarını ileri sürerken iyi düşünmeliyiz.

Konu: Felsefenin belirlenmiş bir **konusu** yoktur. Her şeyi konu yapmak imkanına sahiptir. Varlık, bilgi, mantık, ahlak, siyaset, sanat gibi öne çıkan felsefenin başlıca konuları değil, felsefede en çok çalışılan konulardır. Herhangi bir alana ilişkin sorulardan hareketle kavramsal araştırmalar yaparak sorun hakkında teorik temellendirmeler yapmak felsefenin olağan işidir.

Bilgi Türü: Felsefeye özel bir **bilgi türü** yoktur. Felsefi çerçevede üretilen bilgiler diğer bilgi türleriyle büyük ölçüde aynıdır. **Hakikati** araştırdığı bildirilen felsefenin ürettiği metinlerdeki hiçbir bilgi bu özelliğe sahip değildir. Her hangi bir filozofun kitabındaki bilgilerin hangilerinin felsefi

¹ Bilgelik Temelli Düşünce adlı bu bölüm Ayhan Bıçak, *Evren Tasavvuru* adlı kitaptan faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Felsefe Temelli Düşünce başlıklı bu bölümün yazılmasında, Ayhan Bıçak, *Felsefenin Yapısı ve Sorunları* adlı kitaptan faydalanılmıştır. Ayrıca, aynı yazarın *Felsefenin Kuruluşu* adlı çalışması da göz önünde bulundurulmuştur.

hangilerinin diğer bilgi türlerine ait oldukları ayırt edilemez.

Yöntem: Düşünce üretmek her zaman yöneme bağlı gerçekleşmektedir. Felsefenin kendine **özel yöntemi** yoktur. Akıl ve aklın çalışma tarzı olan akıl yürütme, bütün anlamlandırmaları, düşünce üretimlerini, araştırmaları gerçekleştiren yetidir. Akıl yürütme temeline dayanan mantık hem kişilerin düşünme kurallarını hem de araştırma alanlarının temel yöntemi olarak kullanılmaktadır.

Yöntem Unsurları: Felsefe yapmak ya da felsefe sorunları hakkında temellendirmelerde bulunmak şu yöntem unsurlarını hakkıyla kullanmayı gerektirmektedir:

Düşünce Tarihi: Herhangi bir konunun araştırılması öncelikle konuya ilişkin bilgi birikimiyle yakından ilişkilidir. Araştırma alanının tarihi başta olmak üzere genel olarak düşünce tarihinin bilinmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili bilgi ve düşüncelerin derlenmesi, düşünceler arasındaki farklılıkları görmek araştırmaların temelini oluşturan unsurlar arasındadır.

Soru/Sorun: Araştırma ya bir soru ya da bir sorunla başlar. Araştırmacı, alana ilişkin bilgilerden hareketle kendi sorusunu oluşturup onun peşinden gider. Her araştırma alanında bilinen çok sayıda sorun vardır. Bu sorunlardan birisi araştırma konusu olarak seçilir.

Şüphe: Araştırma alanındaki bütün bilgi ve düşüncelere şüpheyle yaklaşılmalıdır. Düşüncelerin, tutarsızlıkları, kavramlara yüklenen anlamlar, kavramlar arası ilişkilerin durumu şüpheli bir gözle değerlendirilmek durumundadır. Her bilgi konuyla ilişkisi bağlamında eleştirilerek test edilmelidir.

Eleştiri: Şüphe eleştirinin bir parçası ve öncüsüdür. Konu hakkında hissedilen şüphelerin araştırılması ve eleştirel değerlendirilmeleri gerekmektedir. Eleştiri, düşüncenin, iskeletinin nasıl oluşturulduğunu ortaya çıkarıp barındırdığı sorunları görmeyi sağlamaktadır. Eksik, hata ve yanlışların tespiti alanda daha sonra yapılacak araştırmalara büyük katkı sağlamaktadır. Eleştirinin üç aşaması vardır: İlk, araştırmacı kendini eleştirip araştırma alanıyla ilgili düşüncelerindeki eksikliklerin neler olduğunu görmelidir. İkinci olarak, üzerinde çalıştığı metinlerin eleştirisi yapılmaktadır. Son olarak, eleştirilen metinlerdeki hata ve eksiklikleri gidererek alana ilişkin açıklama gücü daha yüksek düşünceler üretmektir. Araştırmacı kendi düşüncelerini geliştirirken eleştirel tutumunu en üst seviyede kullanmalıdır.

Tanım: Araştırma alanının temel kavramları tanımlanması ve diğer kavramlarla ilişkilerinin kurulması gerekmektedir. Düşüncelerin temellendirilmesinde kullanılan, genellikle de çok anlamlı olan kavram ve terimler **tanımlanmadıklarında** ileri sürülen düşünceler bulanıklaşmakta ve anlamsızlaşmaktadırlar. Tanımlar, düşüncenin tutarlılığını gösterdikleri kadar temellendirmenin sağlamlığının nedenleri arasındadır.

Gerekçeleştirme: Şüphe duyularak yapılan eleştiriler sağlam gerekçelere dayandırılmak zorundadır. Aynı şekilde ileri sürülen düşünceler de sağlam gerekçelere bağlanarak geliştirilmelidirler.

Sınıflama: Çalışma alanını daha iyi araştırmak, konuları derinlemesine incelemek için konuyu en küçük ayrıntılarına kadar sınıflamak gerekmektedir. Sınıfların her birini iç tutarlılığını sağlamak, sınıflar arası ilişkileri kurmak ve araştırma sorusu ve başlıklarıyla sınıflar arası bağları göstermek

üretilen düşüncelerin güvenilirliklerini artırmaktadır.

Kavramlaştırma: Araştırma alanına ilişkin sorunlar, olgular ve durumlar tanımlanarak konuya özel hale getirilmesi kavramlaştırmadır. Alanın eski kavramları da yeniden tanımlanarak yeni anlamlar kazandırılması kavramlaştırma olarak görülmektedir.

İlkeler: Araştırma alanının dayandığı ilkelerin gösterilmesi şarttır. İlkelerle kavramlar arasında ilişkilerin kurulması, varılan sonuçların alanın ilkeleriyle uyumlu olup olmaması araştırmanın kalitesini ve başarısını belirlemektedir.

Karşılaştırma: Araştırma sürecinde konuya ilişkin farklı düşüncelerin karşılaştırılmaları varılan sonuçların güvenilirliklerini artırmaktadır. Araştırmacı, ürettiği düşünceleri konuyla ilgili başka düşüncelerle karşılaştırarak teste tabi tutmalıdır.

Tutarlılık: Araştırmada varılan sonuçlar açık ve anlaşılabilir **yargılarla** dile getirilmelidir. Teorik metinde içerilen bilgi ve düşüncelerin güvenilirliklerinin temel dayanağı **tutarlılık** olduğundan, oluşturulan metnin her aşaması tutarlılık açısından sürekli denetlenmelidir. Oluşturulan metin yayınlanmadan önce başkalarının eleştirilerine sunularak **denetlenmelidir**

Sistem: Araştırmada varılan düşünceler araştırma mantığı çerçevesinde düzenli bir yap oluşturacak şekilde kurulmaktadır. Alana ilişkin ilke ile kavramların, sorunların, alana ilişkin düşüncelerin eleştirel tarzda incelenmesi, araştırma amaçlarına göre düzenlenerek sistematik kurulumu şarttır. Araştırma alanının alt sınıflarının bir araya getirilmesi ve alanla ilişkili diğer araştırma alanlarıyla bağlantıların kurulması sistem olarak görülmektedir.

1.3. Felsefe Yapmak

Başka düşünürlerin düşüncelerini araştırmak ve öğrenmek büyücü (akademisyen) olabilmenin temel şartları arasındadır. İnsan olarak her birimizin bilgilerinin tamamı başkalarından yani içine doğduğumuz toplumdan geldiğinden başkalarına zorunlulukla bağımlıyız. Büyücü (akademisyen), öncelikle araştırmacı olmak ve araştırdığı alana ilişkin kendi düşüncelerini geliştirmek özelliğine sahip olmalıdır. Araştırmacılık özelliği doktora sürecinde içselleştirilip kullanılmalıdır. Doktora başladığı dönemden itibaren, araştırma konusu yaptığı alanı iyi tanıyabilmek için alandaki farklı sorunları, kavramları, düşünceleri araştırmalı ve yayınlamalıdır.

Felsefe kişinin kendine sorduğu soruyu cevaplama sürecidir. Felsefe sorusunu kişi kendine sormaktadır. Sorunun cevabı başka düşünürlerde aranmamalı soruyu soranın vermesi gerekmektedir. Başka düşünürlerin konuyla ilgili görüşleri araştırmacının yapmak istediği temellendirmenin belli kısımlarında malzeme olarak kullanılırlar. Sorulan sorunun cevabı başka düşünürlerden alındığında çalışma bir derleme olarak felsefe tarihçiliğine dönüşmektedir. Felsefe sorularının bir kısmı da tartışılan konunun daha iyi anlaşılması için sorulmaktadır.

Araştırılan konu, yöntem unsurlarına bağlı kalarak, konu hakkındaki bilgileri eleştiriden geçirerek alanın ilkelerini, kavramlarını, sorunlarını, birbirleriyle ilişkilendirerek araştırmacının kendi sorusu bağlamında temellendirmesi **felsefe yapmak** anlamına gelir.

Felsefe Yapmak, konuya ilişkin önceki düşünceleri gerekçelendirerek **yıkma** ve sonra da yıkılanlardan elde edilen malzemeyi ve araştırma sürecinde geliştirilen düşünceleri kullanarak

konuya ilişkin yeni açıklama modelini gerekçelendirerek **kurmak**tır. Felsefe temellendirmeleri konuya ilişkin verileri düşüncenin yapısı içinde genelleştirerek zamansızlaştırmaktadır.

Felsefe yapmak anlamında felsefe, konu edindiği her alanın, ilkelerini, kavramlarını, değerlerini, belli başlı sorunlarını, öne çıkan düşünceleri, insanların alandan beklentilerini eleştirel bir şekilde inceleyerek, bu süreçte araştırmacı kendi düşüncelerini de geliştirerek alanın **teorik haritasını** çizmektedir. Aynı konu hakkında yapılan çok sayıdaki teorik harita, alanı bütünlüklü bir şekilde tanıttığından araştırmacıların yollarını şaşımalarını engellemekte ve hedeflerine nasıl varacaklarını görmelerini sağlamaktadırlar. Araştırmacıların daha başta yapmaları gereken araştırma taslakları ya da kurgularının alt yapısı teorik haritalarda bulunmaktadır. Alandaki sorunların çözümlerinin nasıl yapılması gerektiğinin de taslaklarını sunabilen teorik haritalara düşünce üretiminin her alanında ihtiyaç duyulmaktadır.

Felsefe kişisel bir uğraştır. Her felsefeci uğraştığı ya da ders verdiği alana ilişkin kendi düşüncelerini oluşturup yayınlamakla yükümlüdür. Başka bir deyişle, çalıştıkları alanla ilgili kendi düşüncelerini oluşturamayanlar felsefe öğretmenliği yapmaktadırlar.

Felsefe, genel olarak halka değil büyüclere hitap etmektedir. Akademisyenler, siyasetçiler, bürokratlar, sanatçılar, öğretmenler, imamlar, subaylar, gazeteciler toplumların büyücler kabilesini oluşturmaktadır.

Teorik harita ya da felsefe yapmak, modern dönem açısından teorik sorunların yanında toplum sorunlarının çözümü için de vazgeçilemez ön şartlardan biridir. Felsefe yapmanın kazanımları şöyle sıralanabilir:

1. Bilimlerde teori yapmanın alta yapısını oluşturmaktadır.
2. Yaratıcı olmanın şartlarını hazırlamaktadır.
3. Sorun çözme becerilerini geliştirmektedir.
4. Toplumsal sorunların boyutlarını sergilemektedir.
5. Dünya sorunlarıyla ülke sorunları arasında bağlantılar kurmaktadır.
6. Zaman bilincinin gelişmesini sağlamaktadır.

Felsefenin istenilen amaçlara ulaşabilmesi için aynı konularda onlarca farklı felsefi temellendirmelerin yapılması gerekir. Farklı düşüncelerle tartışarak oluşturulan yeni düşünceler çok daha güçlü olmaktadır.

1.4. Felsefenin Olumsuzlanması:

Bilgelik temelli anlayış nedeniyle, felsefi düşünce tarzının oluşma aşamasından bu yana felsefe araştırmalarının yapıldığı her alan dinle doğrudan ya da dolaylı bağlantılı görüldüğünden felsefe ile din arasındaki ilişkiler gergindir. Bunun belirgin iki nedeni vardır:

1. Felsefe, araştırma sürecinde ele aldığı konuları şüphe, sorgulama ve eleştiri süzgecinden geçirerek, konulara ilişkin bilgilerin yetersizliklerini, zayıflıklarını ve çelişkilerini ortaya koyduğundan

olumsuz karşılanmaktadır. Değerlerin, geleneklerin ve kurumların eleştirileri kişileri fazlasıyla rahatsız etmektedir. Kişiler kendi değer, kurum ile geleneklerini biricik ve kesin doğru kabul ettiklerinden bu unsurları farklı yorumlayarak yaşayanlarla yeni gelenekler başlatanlara çoğunlukla yoldan çıkmış gözüyle bakmaktadırlar.

Felsefedeki eleştirel yaklaşıma olumsuz bakan kişilerin büyük çoğunluğu, eleştirilen konuyu araştırmacı kadar bilemediklerinden, kendi değerlerini savunma duygusunu harekete geçirmekte yeni düşüncüyü olumsuzlamaktadır.

2. Felsefeyi sofistlik yapmak tarzında anlayanların yarattığı sorunlar vardır. Sofistler, değer sistemlerini ve onlara ilişkin düşünceleri değersizleştirme, gözden düşürme, çürüterek ortadan kaldırma gibi rahatsız edici bir tavır sergilerler. Sofistlerin sayısı felsefe yapan düşünürlerden çok fazla olduğundan felsefe deyince sofistlik tavır akla gelmektedir. Felsefeyle yakından ilgilenmeyenlerin bilmedikleri şey sofist düşüncenin dayanakları ve vardıkları sonuçlar da aynı şekilde değersizleştirilmektedir. Sofistler, eleştirdikleri düşüncelerin yerlerine yenilerini getirme sorumluluğunu taşımadıklarından her şeyi en doğru şekilde bildikleri yanılgısıyla yaşarlar.

Felsefi düşünceler, diğer düşünce türleri gibi yoğun bir şekilde eleştirilmelidirler. Bununla birlikte çoğunlukla yeni düşüncelerin ortaya çıkmasını engelleyen önyargılardan, özellikle de felsefeye yönelik önyargılardan kurtulmak toplumun geleceği için gereklidir.

2. DİN FELSEFESİ

İnanç sistemi olarak din, insanlığın kendilik bilincini oluşturma dönemlerinden itibaren varlığını sürdürmektedir. Din, Tanrı'yı merkeze alarak, kainatı, dünyayı, canlılığı ve insanın kökenlerini birbirleriyle ilişkilendirerek açıklayan ve insanın Tanrı'yla dua üzerinden bildirişimde bulunduğu inanç sistemidir. Dinin esasını İnsanla Tanrı arasındaki dua ilişkisi belirlemektedir.

Dine ilişkin bilgilerin, buyruklar, kurallar, gelenekler yoluyla Tanrı'dan doğrudan ya da dolaylı olarak geldiğini inanç sistemleri kabul eder. İlk atalar, bazı bilgiler, peygamberler gibi seçilmiş kişiler Tanrı'nın inayetiyle dinin önderleri ve kurucuları olmuşlardır. Tanrısal buyrukların önderlere ulaşma yolu ilham ve vahiydir. Tanrı'dan geldiğine inanıldığından vahiyler tartışmasız doğru kabul edilirler. Kişiler, inanç ilkeleri doğrultusunda başta ibadetlerini yapar, ayinlere katılır, yasaklara uyar, ilgili geleneklerin gerekliliklerini yerine getirirler. Dualarda, Tanrı'nın kişinin sorunlarını çözmesine ve ihtiyaçlarını gidermesine yardımcı olması rica edilmektedir. Felaket, hastalık ve yaşlılık gibi ölüm tehlikesinin öne çıktığı hallerde dualar ve ibadetler sıklaşmaktadır.

İnanç sistemlerinin her biri hakikatin kendilerine bildirildiği iddiasındadırlar. İnanç sistemleri, kainatın Tanrı tarafından kurulduğu, mükemmel olduğu ve ondaki her şeyin Tanrı'nın ya da tanrıların isteğine göre gerçekleştiği, ilk ataların, bilge kişilerin ve rahiplerin Tanrı'yı ve kainatı bildikleri kabullerinden hareketle, insanları hakikat yolunda yaşatmaya çalışmaktadırlar. İnanç söylemleri, Tanrı'yı ve kainatı eksiksiz bilme iddiasını içermektedirler. Tanrı tarafından yaratılan ilk atanın yaptığı bütün eylemlerini inancın bölümleri olarak yorumlamak kültürel yapıdaki bütün değer sistemlerini ve toplumun oluşturduğu bütün kurumları dinin parçaları olarak görmüşlerdir.

Toplumlar büyüyüp karmaşık hale gelince, kabile aşamalarında oluşturulan inanç sistemleri, hem kendi içlerinden hem de toplumun diğer değer sistemlerinden gelen eleştirilere maruz

kalmışlardır. İnanç sistemlerinin Tanrı ve kainat hakkındaki hakikati bildikleri inancı çok iddialıdır. Mütevazı olunmalıdır. Tanrı, kainat, canlılık konularında insan türü çocukluk aşamasını yaşadığını gösterir malzemelerin sayısı giderek artmaktadır. Bütün değer sistemlerinin dönüştüğü ve insanlığın bilgi seviyesinin ne kadar az olduğunun bilincine varıldığı bir dönemde din felsefesi gibi bir araştırma alanının ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Felsefenin ortaya çıkışı bilgilerin güvenilirliklerinin tartışmaya başlanmasıyla gerçekleştiğinden her bilgi alanı gibi dini açıklamalar da sürekli felsefenin gündemindedir. Din, bilgelik temelli evren tasavvurunun etkin kurucusu ve temsilcisi olarak öne çıktığından bilgelikten felsefeye geçiş süreçlerinin hepsinde dinle felsefe arasındaki tartışmalar sürekli. Dinin temel değeri Tanrı'nın felsefenin baş konularından biri olduğu felsefe tarihinde kolaylıkla görülmektedir. Bütün değer sistemlerini, kurumları, gelenekleri, düşünce tarzlarını değiştirip dönüştüren **modernleşme** sürecinden din de payını almıştır. Öncelikle, Katolik–Protestan tartışmaları ve çatışmaları, Rönesans, Aydınlanma süreçlerinde yaşanan dini sorgulamalar, kabile inançları hakkındaki bilgilerin artması, iktisadi ve hukuki hakların iyileşmesi, özgürlüklerin genişletilmesine ilişkin çalışmalar, Birleşik Devletler'deki kilise çatışmaları, pozitif bilimlerin güçlü bir yapıya ulaşmaları, kültür bilimlerinin ortaya çıkışı, laiklik anlayışının gelişmesi, tarih araştırmaları, evrim anlayışının gelişmesi, farklı din araştırmalarının çoğalması gibi konular, dini, felsefenin araştırma disiplinlerinden biri yapmıştır.

Önceki paragrafta sıralanan gelişmelere paralel olarak dinin yapısını ve sorunlarını felsefi bağlamda araştırılması din felsefesini meydana getirmiştir. *Din felsefesi* ifadesi çeşitli bağlamlarda açıklanmıştır: Din felsefesi, dini inançlar üzerine eleştirel düşüncedir³; bu ifade genişletilerek, dinin felsefe açısından ele alınması veya din hakkında düşünme ve tartışmadır⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Copan ve Meister'e göre, din felsefesi, *dini fikirler* üzerine *felsefi düşünceler* üretmektir. Felsefi Düşünce, sav ve hipotezlere dair terimlerin, durumların, nedenlerin ve kanıtların dikkatli bir analizini içermekte, gerçek olanın doğası (metafizik) hakkındaki temel unsurları ve olguların anlamlandırılmaları üzerinde durmaktadır⁵. Dini fikirler, dini gelenekler çerçevesinde konuşulan ve tartışılan temel konulardır. Ayrıca, ilahi olanla yaşanmış olan karşılaşmalar, bilim ve din arasındaki ilişki, farklı dini gelenekler arasında hakikate dair çelişkili iddialar, Tanrı'nın veya Yüce Gerçeğin doğası, varoluş ve insanın varoluşunun anlamı gibi konuları içermektedir⁶. Adı geçen düşünürlere göre dini fikirlerin felsefi bir tarzda incelenmesi din felsefesi olarak ortaya çıkarmaktadır.

Din felsefesi, din denilen değer sisteminin, kökenini, görevlerini, ilkelerini ve sorunlarını felsefi tarzda araştıran ve araştırdığı konuları birbirleriyle ilişkilerini kurarak yeniden yapılandıran felsefe disiplini. Başka bir deyişle din felsefesi, din alanında felsefe yapmaktır.

2.1. Din Felsefesinde Tartışılan Sorunlar

Toplumlar, ihtiyaçlar, kurumlar, değer sistemleri ve gelenekler tarafından biçimlendirilen

³ C. S. Evans ve R. Z. Manis, *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*, çev. Ferhat Akdemir (Ankara: Elis Yayınları, 2010), 15.

⁴ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1992), 2.

⁵ Paul Copan ve Chad Meister, "Giriş," *Din Felsefesi: Klasik ve Güncel Sorunlar* içinde, Der. P. Copan ve C. Meister (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 13.

⁶ Copan ve Meister, "Giriş," 14.

süreçlerdir. Toplumlarda sürekli yaşanan ihtiyaçların yeterince karşılanamaması, yeni ihtiyaçların hasıl olması, konulara ilişkin yeni yorumlar, yeni sorular ve yeni durumlar, değerlerde, kurumlarda ve geleneklerde değişimlere ve tartışmalara neden olmaktadır. Bir değer sistemi olarak din de diğer değer sistemleri gibi sürekli sorunlar ve tartışmalar yaşamaktadır.

Felsefede dinle ilgili sorunların araştırılmaları din felsefesinin konuları olarak görülmektedir. Tanrı var mıdır? Tanrı acı çekmeye neden izin vermektedir? Ölümden sonra insana ne olacaktır? gibi sorular, dinin akla uygun olup olmadığı ya da gerçekten akla uygun olmasının gerekip gerekmediği sorunu, dini inançların doğru olup olmadıkları, doğruluklarının bilinip bilinmeyecekleri ya da doğruluklarına makul bir şekilde inanılıp inanılmayacağı, "Tanrı dünyayı yarattı" ve "insanoğlu ebedi yaşamı arzulamaktadır" şeklindeki inançlar din felsefesinin konuları arasında sayılmaktadır⁷. Mehmet S. Aydın din felsefesinin problemlerini şöyle sıralamaktadır:

1. Metafizik ve kozmolojik problemler: Tanrı'nın varlığı ve konuyla ilgili lehte ve aleyhte akli deliler, alemin yaratılışı, insanın alemdeki yeri ve önemi, vahyin imkanı, ruhun ölümsüzlüğü başlıklarını içermektedir.

2. Epistemolojik Problemler: Tanrı ve alem hakkındaki bilgilerin epistemolojik değeri; bilgi kaynağı olarak vahiy ile dini tecrübe; inanma, bilme, şüphe etme, zan gibi kavramların epistemolojik tahlili ve tenkidi; temel dini hükümlerin doğrulanması ya da yanlışlanması.

3. Dinin ahlak, sanat ve bilimle münasebetleri.

4- Dini sembolizmin anlam ve önemi⁸. Bunlarla ilişkili olarak din felsefesi kitaplarında, Tanrı kanıtlamaları, Tanrı'nın sıfatları ve fiilleri, ölüm, kötülük, mucize, iman, akıl gibi konular da önemli görülüp tartışılmaktadır.

Felsefenin sabitlemiş sorunları olmadığı gibi din felsefesinin de sabitlemiş sorunları yoktur. Dini oluşturan tüm unsurlar dinle ilgili tüm sorunlar ve sorular din felsefesinin konusu içinde yer alırlar. Dinin kökeni, ilkeleri, değerleri, uygulamaları ve amaçlarına ilişkin sorunlar dinler tarafından ve diğer değer sistemlerince sürekli tartışılmışlardır. Görülmek istenen şey felsefi düşünce tarzının tartışmalara hakim olmasıdır.

2.2. Din Felsefesinin 21. yüzyıldaki Sorunları

Türkiye'den bakıldığında 21.yüzyılda din felsefesinin uğraşması gereken sorunlar şöyle sıralanabilir:

Dinin Yapısı: Dinin, kökeni, tanımı, görevleri ve ilkeleri konu alıp incelenmelidir. Sıralanan unsurların açıklanıp birbirleriyle ilişkilendirilmesi bir yandan dinin içeriğini ortaya koyarken diğer yandan da dinin sınırlarının belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Sınırların Belirsizliği: *Din* kavramına yüklenen anlamlar ve bunlarla oluşturulan içerik dinin sınırlarını belirsizleştirmektedir. Dinin bilgeliklerdeki konumu, dini her şeyi kuşatan bir unsur haline getirdiğinden dinin esas anlamı da bulanıklaşmaktadır. Tarihsel, anlayış ve uygulamalar ile bilgi birikimlerinin oluşturduğu sorunların getirdiği yüklerle 21. yüzyılda dinin sahip olduğu özellikler

⁷ Evans ve Manis, *Din Felsefesi*, 15-17.

⁸ Aydın, *Din Felsefesi*, 12.

felsefi temelde araştırılıp din denilen olgunun belirgin hale getirilmesi gerekmektedir.

Dinin Temel İlkeleri ile Değerleri: Din denilen değer sisteminin hangi ilkeler üzerine oturduğu, hangi amaçlar doğrultusunda yaşandığı, hangi değerlerin esas olduğu, değer dönüşümlerinin nasıl gerçekleştikleri sergilenmelidir.

Tanrı: Tarihsel süreçte oluşan Tanrı anlayışlarındaki farklılıklar, dönüşümler araştırılmalı ve Tanrı anlayışındaki **insan biçimcilik** ve Tanrı hakkındaki en üst bilgilerimiz felsefi bağlamlarda değerlendirilmelidirler.

Hakikat: İnanç ilkeleri ve değerleri hakkındaki bilgilerin hakikat olarak benimsenme nedeni nedir? Buradan hareketle inanç (din) adıyla yer alan bütün bilgiler hakikatmiş gibi sunulmaktadır. Hangi bilgilerin hakikat hangilerinin tarihsel olduğu sınıflandırılmalıdır. Efsanelerin hakikat anlayışındaki yeri tartışılmalıdır.

İlham ve Vahiy: İnançın kaynaklarını açıklamada öne çıkan **ilham** ve **vahyin** kökeni, anlamı, insan diliyle aktarılması ve yorumlanması felsefi esaslar çerçevesinde yeniden temellendirilmeli midir? İnançlardaki vahiylerin payı ile aklın üretimleri ayrılabilir mi?

Mümin İnsanın Dünyaya Karşı Sorumluluğu: İnançlar sürekli insanın öte dünyaya göre yaşayıp hazırlanmasını vurgulamaktadırlar. İnsanın bu dünyaya karşı sorumluluklarına vurgu azdır. Bu dünyayı önemsemeyen kişiler ve toplumlar fakir kalıp öbür kişi ve toplumların sömürgeci olmaktadır.

İnançların Çokluğu: Dinlerin kökenleri, geçirdikleri süreçler, birbirleriyle ilişkileri, vardıkları aşamalar ve öne çıkardıkları **amaçlar** farklılıkları ile ortaklıkları bütünlüklü bir şekilde kurgulanabilir mi?

İlke ve Değerlerin Dönüşümü: Tarihsel süreçte inanç sistemlerini oluşturan ilke ve değerler nasıl **dönüşmektedirler**? İnanca ilişkin ilke ve değerlerin kesinliği ile inançlarda görülen yapısal değişimler nasıl aşılmalıdır?

Teslimiyet ve Özgürlük: Dinin teslim olmayı şart koşması ile sorumlulukları nedeniyle insanın özgür olmasının zorunluluğu arasındaki çelişki teorik olarak nasıl açıklanmalıdır? İnsanın özgürlük sınırları belirsizleştirildikçe farklı alanlardaki sorumluluklarını yerine getirmesi nasıl mümkündür?

İnsanlık: İnançların insanlığı açıklamak için tarihi malzemeyi nasıl kullandığı da önemli sorunlar arasındadır. Tarihin kötüye/çöküşe mi gittiği yoksa gelişip ilerlemekte mi olduğu dinler açısından açıklanmalıdır.

Fakirlik ve Eşitsizlik: Fakirliğin meşrulaştırılması ve yüceltmesi nedeniyle dinlerin toplumsal eşitsizliği ve hakların gaspını meşrulaştırmaları inanç mantığına uygun mudur? Adalet büyük vurgu yapan inanç sistemleri iktisadi ve hukuki haksızlıkları neden sorun olarak öne çıkarmamaktadırlar?

İlahi Adalet: Ölüm sonrasında gerçekleşeceğine inanılan ilahi adaletin anlamı nedir? Toplumsal sorunların çözümünde öncelikli yere sahip olan hukukun güçlendirilmesi için **ilahi adalet** inancının kullanılabilirliği nedir?

İdeolojileşme: Dinler yapıları nedeniyle mi ideolojik bir tavır sergilemektedirler? 19. ve 20. yüzyılın şartları mı dinlerin siyasallaşarak ideolojileşmelerini sağlamıştır? Modern dönemde ideolojiler inanç sistemlerine ne tür katkılar sağlamıştır ve ne tür yapısal bozuklukların meydana gelmesine neden olmuşlardır?

Bilgi Birikimi ve Gelenek: Bilimler ve teknoloji aracılığıyla oluşan bilgi ve düşünceler dinlerin gelenekçi yapılarını nasıl etkilemektedirler?

Uzun Yaşamak: İnsanların, hastalık sorunları çözülerek, bedenleri dayanıklı hale getirilerek iki yüz- üç yüz yıl yaşadıklarında inançla ilişkileri nasıl değişecektir?

İnsanımsılar: İnsanlar laboratuvarda üretilmeye başlanır ve yaşamak için ihtiyaç duyacakları bütün bilgiler onlara yüklenirse o insanların dine ve ahlaka ihtiyacı olur mu?

Efsane: Dinler efsane temelli anlatımlara neden ihtiyaç duyarlar? Efsanelerle anlatılan ilke ve değerlerin güvenilirlikleri nedir? İnanca ilişkin bilgilerin efsane temelli olanların değeri diğerlerinden farklı mıdır?

Büyücü Etkisi: Rahip, imam, bilge, alim, din görevlisi, şeyh, derviş, ilahiyatçı, büyücü gibi doğrudan dini bilgiler, düşünceler ve eylemlerle ilişkili olan kişilerin duygu durumları, bilgi seviyeleri, muhakeme tarzları, üstünlük duygularının inanç sistemi üzerinde olumlu ve olumsuz ne türden sorunlar yaratmaktadır?

İslam: İnanç olarak İslam'ın teorik sorunları yukarıda sıralanan unsurlar bağlamında araştırılmalıdır. Medeniyet olarak İslam'ın toplum sorunlarını çözmede yetersiz kalma nedenleri nelerdir? Osmanlı Devleti'nin yıkılışı İslam açısından nasıl değerlendirilmelidir?

Sıralanan bu sorunlar dinlerin içinde bulunduğu zor şartlara işaret etmekte ve din felsefesi konularıyla ilgili örnekler sunmaktadır. İlk sırada yer alan dinin yapısı konusu diğer sorunları temellendirmede kullanılacağından önceliklidir. Aşağıda dinin yapısına ilişkin kısa bir deneme yer almaktadır.

3. DİNİN YAPISI

Organik sistem gibi çalışan kültürel yapıyı oluşturan değer sistemlerinin sınırlarını belirleyerek kendilerine özgü yapılarını ortaya koymak çok zordur. Kültürel yapıdaki her şey, insan için insan tarafından üretilip kullanıldığından, üretimlerin her birinde diğerlerinin de az ya da çok yer alması sınırları belirsizleştirmektedir. İnsanın kendini açıkladığı en geniş teorik model olan evren tasavvuru da din tarafından biçimlendirildiğinden diğer değer sistemleri dinin altında kolaylıkla toplanmışlardır. Bin yıllarca belirgin ayrımlar ve sınıflamalar yapılmadan bütün kurumlar, gelenekler ve değer sistemleri din şemsiyesi altında yorumlanmışlardır. Modern dönemde özellikle de 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen bilgi patlamaları, toplumların aşırı büyümeleri, değer sistemlerinde yaşanan önemli dönüşümler, ortaya çıkan çok çeşitli sorunlar değer sistemlerini yapıca değiştirdikleri gibi onların sınırlarının da belirginleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bunları gerçekleştiremeyen toplumlar gerçekleştirenlerin uyduları olmakta ve uydu toplumlar büyük ihtimalle tarihsel kimliklerini kaybederek önümüzdeki 50 yıl içinde ortadan kalkacaklardır. Ortadan kalkmalarının başlıca nedenlerinden biri tarihsel kimliklerini kuramsal olarak temellendirememeleri

ve sorun çözme becerilerinin gelişmesinin kuramsal alt yapıya ihtiyaç duyduğunu anlamamaları olacaktır. Kuram ya da teori yapmak felsefi düşünce tarzıyla gerçekleşmektedir.

Felsefedeki başlıca uğraşılardan biri olan kavram tartışmalarının nedenleri, kavramların sınırlarını çizmek, yüklenilen anlamları belirginleştirmek, oluşturulacak yargıların açık bir şekilde anlaşılmasını sağlamak, ortaya konulan düşüncelerin açıklama gücünü artırmak şeklinde sıralanabilir. Kavramlara ilişkin tartışmalar tanımlama, sınıflama, karşılaştırma, kavramlaştırma gibi yöntem unsurlarıyla gerçekleştirilmektedirler.

Toplumun taşıyıcı değer sistemlerinden biri olan dinin yapısının felsefi temelde çok çeşitli bağlamlarda tartışılması gereklidir. Kavram olarak "din" in anlam yükünün belirginleştirilmesi, kökeninin açıklanması, tanımlanması, görevlerinin netleştirilmesi, dayandığı ilkelerin sıralanıp açıklanması felsefenin ya da din felsefesinin öncelikli konuları arasındadır. Dinde baskın tutumlardan biri, dinin tanrısal inayetle geçmişte bir dönemde kurucular tarafından mükemmel bir şekilde oluşturulduğu, hiçbir surette değiştirilmemesi gerektiği inancıdır. Dinler tarihini bilenler, dini değerler üzerine çalışanlar, felsefe ve bilimle uğraşanlar kültürel yapıdaki her şeyin değiştiğinin farkındadırlar. Kültürel yapıdaki her şey gelenekleşerek dönüşüp değişmektedir. Toplumların büyük dönüşüm süreçlerinde değişimler ve bunlar hakkındaki tartışmalar daha belirgin olarak görülmektedirler. Değerlerin, kurumların ve geleneklerin uzun süreli dayanıklılıkları kendilerini sürekli dönüştürmeleri sayesinde gerçekleşmektedir.

Felsefeci olarak dinin yapısına ilişkin şimdiki düşüncelerimi sizinle tartışmaya açıyorum. Dinin yapısına ilişkin açıklamalar, büyük ölçüde, 20. yüzyılın oluşturduğu bilgi birikimine, açtığı geniş ufuklara ve yarattığı büyük sorunlara dayanmaktadır. Yapılan açıklamalarda konunun esası verilmeye çalışılırken aynı zamanda konuyla ilgili din dışı alanda nelerin olduğuna işaret edilmektedir.

3.1. Dinin Kökeni, Tanımı ve Görevi

İnanç, insanlaşmayı mümkün hale getiren ve insan tarafından üretilen kültürel yapının önemli bir parçasıdır. Kültürel yapı insanın, beslenme, barınma, güvenlik, bildirişim, aile ile kabile düzeni gibi zorunlu ihtiyaçları karşılayarak insanın kültürel varoluşunu gerçekleştirmektedir. İnsanın yapıp ettiği her şey, bütün eylemleri, bütün düşünceleri, bütün hayalleri ve akılla düşünülüp üretilen her şey kültürel yapıda yer almaktadırlar. Dil, iktisat, ahlak, hukuk, güvenlik, inanç, zanaat- bilim, siyaset gibi değer sistemleri temel ihtiyaçlarla doğrudan ilişkili olduklarından, birbirleriyle güçlü ilişki içinde kültürel yapıyı büyük ölçüde biçimlendirmektedirler. Kültürel yapı insan olmayı gerçekleştirmekte ve insani varoluşun sürekliliğini sağlamaktadır. Kültürel yapıyı belirleyen değer sistemlerinden hiçbirisinin diğerlerine üstünlüğü yoktur.

Köken: Kültürel yapının oluşum sürecinde, insan, kainattaki konumunu belirleyerek kimlik kazanmayı, ölüm ile edebiliği açıklamayı ve kainattaki güvenliğini sağlamayı, dini bir değer sistemi oluşturarak gerçekleştirmiştir. Başka bir deyişle, dinin kökeni, insanın kainattaki kimliğinin, ebediliğinin ve güvenliğinin esaslarını keşfederek kendilik bilincine varmasıdır.

Tanım: Din teriminin anlam yük çok fazladır. Her şeyle ilişkilendirildiğinden her şey dini anlamlandırmada kullanılmaktadır. Öncelikle dinin çok anlamlı kullanımından kurtulmak gerekir.

Dinin ne olduğunu anlamak için dinin esasını veren Tanrı'ya iman, dua ve ibadetleri içeren **inançla**, farklı değer sistemleriyle ilişkilendirilerek kullanılan anlamlarını toplayan **kültür** ya da **medeniyet** bağlamındaki dini ayırmak gerekmektedir.

İnanç anlamıyla din, Tanrı ile insan (kişi) arasındaki **dua** ilişkisine denmektedir. İbadetleri ve ayinleri içerecek şekilde kullanılan **duada**, kişi, kendini güvenceye alması için Tanrı'ya seslenmektedir. Söz konusu güvence, kökeni, süreci ve geleceği içeren kişinin kainattaki konumuyla ilgilidir. İnanç, kişinin kainattaki konumunu güvenceye alan Tanrı ve insan arasındaki dua ilişkisidir. Tanrı'ya bağlı olarak gelişen inanç duygusu yaşamın diğer alanlarına da yansıtılmaktadır. Dini bağlamda **inanç**, benimseme, doğruluğunu kabul etme, özümseme, içselleştirme anlamlarını içermektedir. **İnanç**, kişinin Tanrı'ya inanması, O'na teslim olması, varoluşunu O'nunla açıklaması, O'na dua etmesi, aklını kullanarak doğru yolu oluşturması anlamına gelmektedir.

Dar sınırlar içinde verilen inancın dışında kalan her şey kültürü oluşturan diğer değer sistemlerine ve kurumlar alanına girmektedir. Dini eylemler dualar, ibadetler, ayinler ve adaklarla sınırlıdır. Bunların dışında kalan ve dini oldukları ileri sürülen eylemlerin her biri diğer değer sistemlerine aittirler. Dinle ilişkileri, onları meşrulaştırmalarında dinin kullanılmasıdır. Kabile kültürlerinde meşrulaştırmalar efsanelerle yapıldıklarından efsaneler de kutsal sayıldıklarından, her türden insan eylemi kutsanmış ve dinin hanesine yazılmıştır. Evren tasavvurunun dini çerçevesi, efsanelerle meşrulaştırma tarzı, ortaya çıkan sorunların kolaylıkla örtülmesi nedeniyle inancın dışındaki alanların hepsi din rengine büründürülmüştür.

Görev: İnsanın kökenini ve geleceğini (ölüm sonrası) konu edinen din, öncelikle, insan olmanın ve insanın güvende olmasının kuramsal çerçevesini çizmektedir. İkinci olarak, Tanrı'yla ilişkinin nasıl kurulacağını, yasaklanan ile yapılması istenen dini eylemleri öğretmektedir. Kuramsal çerçeve ve dini eylemlerin gereklilikleri ölüm üzerinden kurulmuştur. Bilinçli bir varlık olarak insanın ölümü anlamlandırmasını sağlayan düşünceler onun varoluşunu da açıklamaktadır.

Ölümü anlamak ve onun hakkında açıklama yapabilmenin temel şartı doğumu yani insanın nasıl meydana geldiğini açıklamaktır. Doğumu açıklamanın tek yolu, doğumla ilgili nedenler zincirini takip ederek yapma / yaratma gücüne sahip ilk ilkeye yani Tanrı'ya varmaktır. Tanrı'nın, ilk insanı diğer canlı türlerinden farklı bir şekilde yaratmış/yapmış olduğu kabul edilir. Yaratıcının verdiği ruhla (canlılık, akıl, bilinç) insan ebedilik kazanmakta, dünyadaki dini görevlerini yerine getirip öldükten sonra, kainatın farklı katmanlarında yaşamaya devam edecektir. Bütün bunlar, insanın, bedenli ve ruhlu bir varlık olarak kainat düzeni içindeki konumunu, başka bir ifadeyle varoluşunu açıklamaktadır.

İnsan, bedeni açısından doğada, diğer hayvanlarla karşılaştırıldığında, çıplak ve yetersizdir. Doğadaki her türden unsur insan hayatı için tehdit olabilmekte ve hastalanmaları ya da hayatların sonlanmasını sağlayabilmektedir. Doğal ortam, insan olarak yaşamayı mümkün kıldığı gibi aynı zamanda yaşamı sürekli tehdit etmektedir. Canlılar alemi birbirleriyle beslendiklerinden her canlı bir diğeri için tehdittir. İnsanın, doğal ortamda yaşama zorunluluğu ve hayvanlara göre bedensel donanımının eksikliği nedeniyle sürekli korku içindedir.

Doğal şartların ve tür içi tehditler ile saldırganlıkların neden olduğu her türden olumsuz

durumlar, günahlar nedeniyle gelen ve gelecek cezaların ürkünçlüğü en güçlü duygu olan **korkuyu** hayatın en önemli parçalarından biri haline getirmektedir. Korkuları yenmek için bütün tedbirler alınırken en üst güvenlik sistemi olan Tanrı'yı da yardıma çağırmak ya da ona sığınmak düşünce ve eylemlerimizin şartları arasındadır. Tanrı sadece korkuların üstesinden gelmek için yardıma çağrılmaz. Bütün sevinçlerimizi, mutluluklarımızı, huzurumuzu, iyiliklerimizi, her türden güzelliklerimizi yaşarken de Tanrı'yı hep yanımızda hisseder ve onunla konuşuruz. Dahası, yapılan işlerin tümünde Tanrı'yı selamlayarak ve yardımını dileyerek eyleme başlamaktayız. İnsan, korktuğunda da sevindiğinde de gündelik hayatın her eyleminde Tanrı'ya yer vermesi onun **psikolojik ihtiyacını** karşılamasıyla ilgilidir. Korkularının büyük bir kısmını alacağı tedbirlerle ortadan kaldırmakla birlikte tanrısal bir güvenliğe ihtiyaç duyması duygu durumlarıyla ilgilidir. İnsanın kendini en iyi hissettiği sevinç durumlarını da Tanrı'yla paylaşma nedeni psikolojik ihtiyaçla ya da bilincin kurgusuyla yakından ilişkilidir.

İnancın görevi, insanın varoluşunu açıklamak, insana nasıl bir kimliğe sahip olduğunu göstermek, insanın kainattaki güvenliğinin nasıl sağlandığını bildirmek, dua ile ibadetlerin nasıl yapılacağını öğretmek ve ebedi hayatın şartlarını tanıtmaktır. Sıralanan bu unsurları yerine getiren inanç anlamında din bir açıklama modeli ve değerler sistemidir.

3.2. İlkeler

İlkeler düşünce alanlarının temellerini, sütunlarını ve kirişlerini oluştururlar. Başka bir deyişle kuramsal düşüncelerin omurgalarını alanın ilkeleri meydana getirmektedir. İlkeler, düşünce alanında içkin olduklarından onlar önce keşfedilirler sonra da öğrenilirler. İlkeler, alanın kökeni, tanımı ve görevleriyle birlikte anlam kazanmaktadırlar. Dolayısıyla, inancın yapısı, kökeni, tanımı, görevi ve ilkeleriyle birlikte daha anlaşılır hale gelmektedir. İnancın ilkeleri Tanrı ve insan ilişkileri çerçevesinde oluşmaktadır. Söz konusu ilişki Tanrı temelli kurulduğundan ilkelerin büyük kısmı Tanrı'yı merkez almaktadır.

1. *Bilinç sahibi ve her şeye gücü yeten Tanrı vardır.* Tanrı'nın varlığı ihtiyaçlara bağlı olarak keşfedilmektedir. Tanrı'ya üç açıdan ihtiyaç duyulmaktadır:

a. İnsan aklının çalışma tarzı, nedenler zincirinden kurtulup karar vermek ve düşünce üretmek için ilk ilkeye ihtiyaç duymaktadır. İlk ilke Tanrı keşfedilmiş ve benimsenmiştir.

b. Bilinçli bir varlık olarak insanın ebediliği ancak mutlak Tanrı'nın varlığı ve Tanrı'nın özel olarak yarattığı ruhla mümkün olabilmektedir.

c. Tanrı, varoluşsal güvenlik ve ilahi adalet başta olmak üzere çok sayıda sorunun çözüm güvencesidir.

İnsan, Tanrı aracılığıyla, varoluşunu, bu dünyada ne amaçla bulunduğunu, Tanrı'yla nasıl ilişki kuracağını, Tanrı'ya karşı sorumluluklarını nasıl yerine getireceğini ve yaşama tarzını nasıl düzenleyeceğini açıklamaktadır. İnsanın kendisini açıklamak için oluşturduğu evren tasavvurunu anlamlı kılan Tanrı'dır.

Günümüzün bilgi birikimiyle Tanrı hakkında şunları söyleyebiliriz: Ezeli, ebedi, mutlak akıl ve güç sahibi olarak Tanrı, kainatı, kainatın içindeki evrenleri, canlılar ile düşünen varlıklar alemlerinin

oluş halinde var olmalarını sağlayan ilk ilkedir. İnsan onu bölük pörçük keşiflerle tanımaya çalışmaktadır.

2. *Kainat Tanrı tarafından yaratılan düzenli işleyen bir sistemdir.* Kainat, dinler açısından, Tanrı tarafından yapılmış, düzenli çalışan, çeşitli katmanları olan, birbirlerinden özsel olarak farklı canlı türleri bulunan, insan için yaratıldığı düşünülen, cennet ile cehennem gibi yaşama alanlarını içeren, çok sayıda alemini barındıran madde esaslı sistemdir. Kainatın tasviri dinlerin yapılarına göre değişmektedir.

Bilimsel kainat, madde esaslı, kökeni tam olarak bilinmeyen, parçacıkların, atomların, elementlerin, çekimlerin, güçlerin birlikte meydana getirdikleri, uydulardan, gezegenlerden, yıldız sistemlerinden, bulutsulardan, gökadalardan, evrenlerden oluşan, geçici yasalara bağlı, sınırları belirsiz oluş halindeki var olanlar havuzudur.

Kainat hakkındaki bu iki kabul temel meseleler açısından uyumsuzlar. Dinlerin amaçları içinde kainatı bilimsel bir şekilde açıklamak yoktur. Onlar için kainatın anlamı, Tanrı'nın düşünen çok çeşitli varlıklar için yarattığı ve insanın merkezde olduğu, içinde çok sayıda alemin bulunduğu mükemmel bir sistemdir. Bilim için durum çok daha farklıdır. Kainat hakkındaki bilgilerinin azlığı, bu bilgilerin önemli bir kısmının da yetersizliği, bilgilerin sürekli artışı, kainatın sürekli dönüşerek genişlemesi araştırmacıların yaptıkları açıklama denemelerinin zayıf ve geçici olmalarına neden olmaktadır. Bilimsel araştırmalarda uygulanan yöntemler farklı değer sistemlerinin katılmalarını engellemektedir.

3. *Tanrı'nın yarattığı insan beden, ruh ve akıl varlığı olarak ayrıcalıklı yetilere sahiptir.* İnsan, bedeninin istekleri ile aklını kullanamayışı nedenleriyle, dinler tarafından, günahkar doğmuş ya da yapısı gereği kötülüğe günah işlemeye yatkın kabul edilen dolayısıyla da kurtarılması zorunlu olan varlık türüdür. Dinler açısından, kainat insan için yaratılmış ya da yapılmış olduğundan insan ve onun yaşadığı dünya evrenin merkezi kabul edilmiştir. Ruh ve akıl sahibi olarak yaratılan insan aynı zamanda varoluşsal haklarla donatılmıştır. Akıl kilit konumundadır. Kişi aklını yürürlükteki dini değerler doğrultusunda kullandığında iyi, dini değerlerden uzaklaştığında da kötü olarak nitelendirilmektedir. İnsan, kendisine yüklenen dini ilkelere teslim olmalı ve ölünceye kadar bağlı kalmalıdır. Akıl dinin emrinde çalışmalı diğer değer sistemlerini mümkün olduğunca dine bağlamalıdır.

Dini anlayışı da içeren tarihsel insan, gündelik geçimini sağlamaya çalışan, sorumluluklarının peşinde koşan, yaşadığı haksızlıklarla içi yanan, yoksullaşan, zenginliklerin keyfini süren, sorun çözen, iyilik yapan, kötülük yapmaktan çekinmeyen, değerlere bağlı ve onların gerekliliklerini yerine getirmeyen, geleneklere uyan, tutkularının peşinde koşan, amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan kimlik olarak gözükmemektedir.

İnsanın, 20. ve 21. yüzyıllarda kazandığı ve kazanacağı nitelikleri göz önüne aldığımızda dini değerlere ihtiyaç duymayacağı izlenimi vermektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri dinin geleneksel formu ve anlatımıdır. Diğeri ise, bedeninin her parçasını yenileme imkanıyla kazanılacak uzun ömür sürecinde varlığını ilişkin bilinci kökten değişecek ve ölümle ilgili duyguları etkisizleştirecektir. Çocuklara, hayatları boyunca ihtiyaç duyacakları bilgiler makineler aracılığıyla

hafızalara yüklenildiğinde insanımsı niteliği kazanacaklarından gündelik hayatta ahlaki ve dini duygulara yer kalmayacaktır. Bedenleri tamamen değiştirilebilen insanlarla fabrikalarda üretilecek yapay zekalı **insanımsılar** olabildiğince birbirlerine benzetilmeye çalışılacaktır. Ahlaka ve dine yer açmak için insanlığın amaç edindiği değerleri tartışmak gerekir.

4. *Ruh yetisi insanın kökenini ve ebediliğini açıklamaktadır. Ruh* (ölüm-ebedilik, kurtuluş) insanın canlılığını ve ebediliğini sağlayan yetidir. Yok olmaktan kurtulmak için bedenden bağımsız, ölümsüz bir yetinin yani ruhun keşfi ölümün korkunçluğunu değiştirmiştir. Ruh aracılığıyla insan ölümü aşmış ve ebedilik niteliğine kavuşmuştur. Ruh, hem Tanrı'yla bağlantısı açısından hem de ebedilik özelliği nedeniyle insanın varoluşunu daha anlamlı bir hale getirmiştir. İnsana kazandırdıklarıyla ruh dinin temel değerlerinden biri olmuştur.

Kurtuluşun nasıl olabileceği ayrıntılı reçetelerle kişiye anlatılmaktadır. Öte dünyaya ilişkin gidip yaşanmış sonra da geri dönmüş gibi bilgiler verilmektedir. Ölüm ve ölüm sonrası yaşanacak ödül ve ceza anlayışı kişilerin dini değerleri önemseyerek yaşamlarının nedenlerinden biridir. İnsanın kurtuluşunun, Tanrı ya da tanrılarla iyi diyaloglarıyla, ibadetleriyle, dini yaşama tarzıyla olacağı belirtilmektedir. **Mümin insan**, dualarıyla, ibadetleriyle, kimseye zarar vermeyen ve mümkün olduğunca sorunların çözülmesine yardımcı olan ahlaki yaşayışıyla, bütün insanların birbirine denk olduğu kabulüyle ölüm sonrasında huzurlu ve ebedi hayatı yaşayacağına inanmaktadır. Dinler mensuplarını mümin yapabilmek ve kendilerine bağlı kalmalarını sağlamak için çok zorlamışlardır.

5. *İnsan akıl yetisiyle kültürel varoluşunu gerçekleştirmektedir.* Akıl, dinler tarafından, dinin ilkelerini anlamak, onlara uymak, buyrukların gerekliliklerini yapmak, dine uygun yaşama şartlarını düzenlemek, kişinin kurtuluşa ulaşmasını sağlamakla yükümlü görülmüş ve dini işlevleri öne çıkarılarak yorumlanmıştır.

Tarihsel süreçte görüldüğü şekliyle akıl, kültürel yapıyı kuran, insanın kültürel bir varlık olarak kendisini gerçekleştirmesini sağlayan, insana ilişkin kültürel her şeyin kurucusu olan yetidir. Akıl, yapmak kadar yıkmakta da başarılıdır. İnsanın yaptığı iyiliklerin de kötülüklerin de nedenidir. İnsan, bilgi seviyesini artırdıkça ve bilgileri işe dönüştürdükçe tarihsel süreçte meydana getirdiği değer sistemlerini ve kurumsal yapıları kökten değiştirecek ya da ortadan kaldırıp öngörülemeyen yeni yapılar oluşturacaktır.

Tanrı insanı akıllı bir varlık olarak yarattığından onu eylemlerinden sorumlu tutmaktadır. Eylemlerinin sorumluluğunu taşıyabilmesi için aklını ve **özgürlüğünü** kullanması gerekmektedir. Aklın bir yetisi olan özgürlüğü ona iyi ve kötü eylemde bulunma imkanı vermektedir. Sorumluluklarını yerine getirdiği ölçüde iyilik yapmakta, bencilleştikçe kötüleşmektedir. Eylemlerindeki iyilik ve kötülük ahlak açısından temellendirilmektedir.

6. *İnsan kendine karşı sorumluluklarını yerine getirerek kültürel varoluşunu sürekli kılmaktadır.* Akıl varlığı olarak insanın bütün eylemleri kader(!) tarafından belirlenmiş olamaz. Belirlenmişlik aklın çalışmasını ve özgürlüğü etkisizleştirdiğinden eylemlerinden sorumlu tutulamaz. Sorumluluklar çeşitlidir:

1. İlkın kendine karşı sorumluluğunu yerine getirerek yaşama şartlarını kazandıracak bir donanıma sahip olmalıdır. Söz konusu donanımla kazanırken değer sistemlerini öğrenir ve

gerekliliklerini yerine getirmeye çalışır.

II. Topluma karşı sorumluluğunu öncelikle işini iyi yaparak yerine getirmekte sonra da toplumun ondan beklentilerine cevap vermekle.

III. Ait olduğu toplumun dışında insanların nasıl yaşadıkları ne türden sorunlar yaşadıkları, sorunların çözümü için neler yaptıklarını bilmek bir başka sorumluluk alanıdır.

IV. Ölümlü bir varlık olarak kendine karşı sorumluluklarının biri de Tanrı'yla dua ilişkisi kurmaktır. Duanın verdiği huzuru ve ölüm sonrasındaki yargıyı düşünerek hayatını sürdürmektedir.

7. *İnsan, Tanrı'ya karşı sorumluluklarını dualarla (ibadetlerle) ve inanç ilkelerine göre yaşayarak yerine getirmektedir. Dua*, insanın Tanrı'yla ilişkisini kurmaktadır. Dua, övgü, şükür, rica, hediye, vaatleri içermektedir. Dua, insana huzur vermekte ve kişinin güven duygusunu artırmaktadır.

8. *İnsanın varoluşsal hakları ihlal edildiklerinden ilahi adalet vardır.* İnsan olmak ve varoluşu sürdürmek için beden, duygu, ruh ve akıl olmak üzer dört temel hakkın gerekliliklerinin yerine getirilmesi şarttır. Bu hakların yerine getirilmesini engelleyen her kişi ve makam hak ihlali yapmış sayılmaktadır. İnanç açısından hak ihlalleri yapılmaması gerektiği ve ahlaki ilkeler çerçevesinde yaşanması tavsiye edilmektedir. Çoğunlukla başkalarının haklarına saygı gösterilmediğinden inanç açısından günahlar işlenmektedir. Kişi, dini ilkeleri yerine getirip getirmemesi, toplum içi ilişkilerinde hak ihlalleri yapıp yapmaması, eylemlerindeki sevapları ve günahlarını nedeniyle yargılanacaktır. Yargıda dini açıdan iyi bir insan olup olmadığı ortaya konulacaktır. Olumlu özellikleri çoksa ödüllendirilecek, tersi söz konusuysa cezalandırılacaktır.

Ölüm sonrası yargıya inanç bu dünyada hatalar, kasıtlar, eksiklikler, yetersizlikler, imkansızlıklar nedenleriyle gerçekleşemeyen ve bu nedenle de mağdur edilen kişilerin haklarının verilebilmesi ve adaletin sağlanması için çok önemli psikolojik destektir. Başka bir deyişle, hukuk, değerler, gelenekler ve her türlü gücü kullanarak meşrulaştırılan *hak ihlallerini* ve *gaspları* yapanların yargılamaları, hangi inançta olursa olsun bütün insanlar için adaletin sağlanması anlamına gelmektedir.

9. *İnanç, insanın kainattaki güvenliğini açıklamaktadır.* İnsan, evrendeki konumunu görüp elde ettiği malzemeye kendi varoluşunu kurmaktadır. Başka bir deyişle var olmak için evreni kurmak zorundadır. Kendilik bilinci geliştikçe, bilgi birikimi arttıkça insanlık tarihini, insanın kökenini, evreni ve Tanrı'yı varoşunu anlamlı kılabilmek için yeniden kurgulayıp yorumlamaktadır. İnsan, akıl varlığı olarak hem kendini hem de bir parçası olduğu evreni, değerleri, kurumları, gelenekleri bağlamında anlayıp anlatmak gereğini yerine getirmiştir. Bu işi yaparken inancı bir değer sistemi olarak oluşturmuş onun üzerinden evrendeki konumunu kurgulamıştır.

10. *İnançların gerektiği gibi yapılması için din görevlisine (büyücü, rahip) ihtiyaç duyulmaktadır. Rahip* (büyücü), dini görevleri yerine getirmek için önderlik eden, ve dinin öğrenilmesini ve uygulanmasının sağlayan kişidir. Tapınakların değeri rahipleri değerli kılar. Rahip, tanrı evinin (ibadethane) bekçisi ve Tanrı'ya en doğru, en iyi hizmet eden kişidir. Tanrı'ya ya da tanrılara yakın oldukları inancıyla rahipler kendilerini toplumdan ve yöneticilerden üstün görme kibrine de sahiptirler. Ölüm ve sonrası hakkındaki bilgiler konusunda tam yetkili olduklarından her

kişinin onlara boyun eğmesi kaçınılmazdır. Rahipler sınıfının üyeleri kendilerini dokunulmaz görmektedirler. Ancak sınıf içindeki bilgi hiyerarşisinde büyük bir çoğunluk sınıfın başlama aşamalarında kalmaktadırlar. Halkın karşısında iyi belagatleriyle çağlayarak akmaktadırlar.

Sıralanan ilkeler, inancın genel çerçevesini çizmekte ve onun nasıl bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir. İnanç, kişinin/kişilerin varoluşunu açıklayan, yaşama tarzının iyi şekilde oluşmasını destekleyen, ebedi hayata hazırlıkların nasıl yapılacağını ve ebedi hayatın nasıl olduğunu anlatan değer sistemi olarak öne çıkmaktadır.

Dinin yapısını açıklarken, köken, tanım, görev ve ilkeler esas alınmıştır. Bu unsurlara ilişkin düşüncelerin bütünlüğü dini yapının genel hatlarını vermektedir. Baştan belirtildiği gibi, dinin yapısı hakkında ileri sürülen düşünceler, insanlığın ulaştığı bilgi seviyeleri ve insanlıkta yaşanan dönüşümler, dinin içerdiği sorunlar, tartışmalı unsurlar, çok sayıda dinin olduğu ve her dinde bulunan mezhep ile tarikat ayrımları da göz önünde bulundurularak geliştirilmektedirler. Sıralanan şartlar ve diğer değer sistemleri, değer sistemi olarak dinin esas sınırlarında kalmasını gerekli kılmaktadır. Herhangi bir değer sistemi, kültürel yapıdaki her konuyla ilgili açıklama yapmaya kalkışması o değer sisteminin güvenilirliğini yitirmesine ve kendini tüketerek çökmesine neden olmaktadır.

Bilgelik temelli geleneksel anlayıştan hareketle insana ilişkin her konuda dini bir açıklama yapma çabasında olmak doğru değildir. Dinin görevi, bilimlerin araştırma alanları ile sonuçları hakkında görüş bildirmek, hukuku oluşturmak ya da iktisadi düzenlemek değildir. 20. yüzyılda bunları yaptıklarında, sınırlarının dışına çıkmakta, yüklerini artırmakta ve kendilerini çok zor duruma düşürmektedirler.

SONUÇ

Felsefe kişisel bir uğraşı olarak, felsefecinin önem verip üzerinde çalıştığı sorular veya sorunların cevaplandırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir düşüncenin felsefi olabilmesi için, şüphe, eleştiri, tutarlılık, konunun bütünlüğü esas alınarak iddiaların gerekçelendirilmesi şarttır. Gerekçelendirmeden ve konuya ilişkin farklı düşünceleri göz önüne alınmadan ileri sürülen düşünceler felsefi olamadıkları gibi genellikle zayıf kalmaktadırlar. Felsefi temellendirmeler denemeler olarak görülmeli ve kabul edilmelidirler. Her felsefeci mümkün olduğunca aynı konu hakkında ve hayatının farklı dönemlerinde çeşitli denemeler yapmalıdır. Felsefenin bir dalı olarak din felsefesinde de felsefi düşünce tarzının benimsenmesi, buna göre araştırmaların yapılması ve düşüncelerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Dinin yapısı hakkında ileri sürülen düşünceler kişisel deneme olduğundan herhangi bir bağlayıcılığı yoktur. Ancak aynı konu hakkında çok sayıda deneme yapılması ve denemeler üzerinden konuların tartışılması öncelikle büyücüler (entelektüel kesim) üzerindeki etkisiyle topluma yansiyabilir. Felsefi denemeler düşünce üretimini hem niceliksel hem de niteliksel açıdan artırmaktadır. Ayrıca toplumdaki hem teorik hem pratik sorunlar hakkında çözüm modelleri geliştirmeyi kolaylaştırmaktadırlar.

Büyücülerin en güçlü kollarından biri olan siyaseti de yönlendiren rahipler dini konuların geniş çevrelerce tartışılmasından hoşlanmamışlardır. Tanrı'dan geldiği inancıyla sahip oldukları

bilgilerin kesin ve değişmez oldukları inancını sıkı sıkıya korumuşlardır. Tanrı'nın ya da tanrıların her şeyi görüp bildiği inancı da kişilerin dini konular hakkında serbest bir şekilde düşünmelerini engellemiştir. Sahip oldukları düşüncelerin doğruluğuna inanç bütün insanlarda içkindir. Başka bir deyişle her kişi kendi düşüncesinin doğru olduğu sanısını yaşamaktadır. Ancak bu etki genel olarak büyücülerde özellikle de rahiplerde (din görevlilerinde) çok fazladır. Uzmanlar genellikle alanları hakkında otorite olduklarını ilan ederler ve öyle de kabul edilirler. Hangi seviyede uzman olursa olsun kişinin değer sisteminin bütününe kuşatan bağlayıcı yargılarda bulunması çok güçtür.

Felsefe- felsefeci, hukuk- hukukçu, iktisat- iktisatçı, din- ilahiyatçı ilişkilerinde, kişiler, ilkece ilgili oldukları değer sisteminin tamamını aynı seviyede bildiklerini iddia edemezler. Kişilerin alana ilişkin bilgilerinin sınırlı olduğundan alan hakkında ileri sürdüğü düşüncelerin her biri tartışmaya açıktır. Kişiler, değer sistemini oluşturan kökeni, tanımı, görevleri, ilkeleri genellikle yeniden yorumlamaktadırlar ve toplumsal yapıda sürekli yaşanan dönüşüme katkı sağlarlar. Araştırmacının dikkat etmesi gereken önemli nokta, konu, değer sisteminin karşıladığı ihtiyaçlar, dayandığı ilkeler, alanın temel değerlerinin hesaba katılması, bu konulara ilişkin açıklama gücü yüksek düşünceler esas alınmasıdır. Felsefi araştırmanın önemli özelliği konunun bütünlüğü hakkında bir harita çıkararak çalışmayı tamamlamasıdır.

KAYNAKÇA

AYDIN, Mehmet S. *Din Felsefesi*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1992.

BIÇAK, Ayhan. *Evren Tasavvuru: Kendini Bilmek ya da Evreni Kurmak*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.

BIÇAK, Ayhan. *Felsefenin Kuruluşu*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.

BIÇAK, Ayhan. *Felsefenin Yapısı ve Sorunları*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2018.

COPAN, Paul ve MEISTER, Chad. "Giriş," *Din Felsefesi: Klasik ve Güncel Sorunlar* içinde. der. P. Copan ve C. Meister. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.

EVANS, C. Stephan ve MANIS, R. Zachary. *Din Felsefesi: İman Üzerine Rasyonel Düşünme*. çev. Ferhat Akdemir. Ankara: Elis Yayınları, 2010.

ABSTRACT

Philosophy of Religion – Philosophy

The three main themes discussed in this text, Philosophy of Religion and Philosophy, are as follows: 1. What is understood from philosophy is discussed and the qualities of philosophy as a way of thinking are evaluated. The relationship between philosophy and non-philosophical areas is emphasized. 2. What the meaning of philosophy of religion is and in which contexts God and religion are questioned in philosophy. The main topics of philosophy of religion, which have been going on for the last two hundred years, are expressed. It also offers a list of what could be the subject of philosophy of religion in the 21st century Turkey. 3. As the subject of philosophy of religion, what determines the structure of religion are discussed. In this context, the principles on which religion bases are briefly interpreted.

Keywords: Philosophy, Wisdom, Praying, Religion, Value, Doubt, Security, Principles.